

Тема: Об'єкт і предмет наукового дослідження: історія понять
План

Вступ

1. Об'єкт і предмет наукового дослідження: витоки та розвиток змісту понять.
 2. Розмежування понять «об'єкт» і «предмет» наукового дослідження у працях учасників Московського методологічного гуртка.
 3. Запровадження й обґрунтування вимоги обов'язкового визначення об'єкта та предмета наукового дослідження в дисертаційних працях.
- Висновки**

***Ключові поняття теми:** об'єкт та предмет наукового дослідження, кваліфікаційна робота, дисертація, вимоги до дисертацій, Московський методологічний гурток, Вища атестаційна комісія (ВАК), наукові поняття, терміни.*

Список використаної і рекомендованої літератури

1. Артемчук Г. І. Методика організації науково-дослідної роботи.: навч. посібник [для студ. та викладачів вищ. навч. закл.] / Г. І. Артемчук, В. М. Курило, М. П. Кочерган. – К. : Форум, 2000. – 276 с.
2. Деборин А. М. Проблема познання в историко-материалистическом освещении / А. Деборин // Под знаменем марксизма. – 1934. – № 4. – С. 110-128.
3. Зміни і доповнення до «Основних вимог до дисертацій та авторефератів дисертацій» // Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2000. – №2. – С. 6-11.
4. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант [пер. с нем. Н. О. Лосский]. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
5. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко – 6-те вид. – К. : Знання, 2008. – 310 с.
6. Щедровицкий Г. П. О возможных путях исследования мышления как деятельности / Щедровицкий Г. П., Алексеев И. Г. // Доклады АПН РСФСР. – 1957. – №3. – С. 41-46.
7. Щедровицкий Г. П. Методология системного исследования. / Г. П. Щедровицкий // Избранные труды. – М. : Школа культурной политики, 1995. – 800 с.
8. Юдин Э. Как понимать объект и предмет научного исследования / Э. Юдин // Политическое самообразование. – 1967. – № 3. – С. 93-98.
9. Булавко А. Г. Вопрос в редакцию / А. Г. Булавко // Политическое самообразование. – 1967. – № 3. – С. 93.
10. Воропаев И. Г. Порядок присуждения учёных степеней в России и СССР: 1802-1995 гг.: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук :

- спец. 12.00.01 «Теорія и история права и государства; история правовых учений» / И. Г. Воропаев. – Невинномысск, 2000. – 26 с.
11. Ишанова М. В. Регулирование порядка присуждения ученых степеней в дореволюционный и советский периоды: сравнительно-правовой анализ : автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / М. В. Ишанова - Тамбов, 2007. – 23 с.
 12. Грушин Б. Мы всё время вели войны за свой предмет [Електронний ресурс] / Адреса з екрану. Режим доступу: <http://www.zinoviev.org/alexander/social/persona/grushin.html>
 13. Иоанн Дунс Скотт. Трактат о первоначале [Електронний ресурс] / Иоанн Дунс Скотт. – Адреса з екрану. Режим доступу: http://www.agnuz.info/tl_files/library/books/intro/page03.htm.
 14. Етимологічний словник української мови: в 7 т. [Ред. упорядн. О. С. Мельничук]. - К. : Наукова думка, 2004. – Т. 4. — 2004. – 659 с.
 15. Колесников К. М. Українська історична наука та історіософія на рубежі XIX - XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / К. М. Колесников. – Дніпропетровськ, 1999. – 25 с.
 16. Маркс К. Тези про Фейербаха / К. Маркс // Карл Маркс. Вибрані твори. [пер. з нім. Д. Рабиновича]. – К. : Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. – Т. 1. [Електронний ресурс] / Адреса з екрану. Режим доступу: <http://vpered.wordpress.com/2009/05/22/marx-feuerbach/>
 17. Стельмах С. П. Інституціоналізація історичної науки / С. П. Стельмах // Енциклопедія історії України. — К. : Спалах, 2005. — Т. 3. — С. 504—507.
 18. Якушев А. Н. Организационно-правовой анализ подготовки научных кадров и присуждения учёных степеней в университетах и академиях России (1747-1918): история и опыт реализации : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А. Н. Якушев - СПб, 1999. - 26 с.

Вступ. За нашого часу в Україні кожен, науковець або навіть студент, які пишуть дисертаційну чи кваліфікаційну, дипломну роботу, змушені визначити об'єкт і предмет свого дослідження. Виконання цієї вимоги є однією з найскладніших процедур, адже знайти межу між цими двома поняттями подеколи буває доволі досить складно, а формулювання об'єкта та і предмета мають бути гранично чіткими.

Історія виникнення та розвитку низки таких понять як об'єкт і предмет наукового дослідження, та взагалі й історія вимог до кваліфікаційних робіт залишається фактично недослідженим питанням в історії науки. Українські дослідники, що вивчають проблему історію науки, (К. М. Колесников і С. П. Стельмах), практично не торкаються у своїх працях проблеми форму-

вання вимог до кваліфікаційних робіт [15; 17]. Історію формальних вимог до дисертацій, розробляють нині переважно представники сучасної російської історіографії, які вивчають історію присудження наукових ступенів у Російській імперії й Радянському Союзі (А. Н. Якушев, М. В. Ішанова, І. Г. Воропаєв), але й вони у своїх працях оминають проблему історії понять об'єкта і предмета науки [18; 11; 10].

1. Об'єкт і предмет наукового дослідження: витоки та розвиток змісту понять.

Намагаючись знайти витоки понять «об'єкт» і «предмет дослідження», звернемося спочатку до походження цих слів. Згідно «Етимологічного словника української мови», слово «об'єкт» походить від латинського *objectum*, що означає буквально «кинуте вперед», «те, що попереду», і пов'язане з дієсловом *objicio* – «кидаю вперед». Слово «об'єкт» утворене з префікса *ob* -, що означає «до-», «перед-», і основи слова *jacio* – «кидати», «метати» [14, с. 129]. Слово ж «предмет» польського походження. Воно є калькою зі слова *przedmiot*, яке утворене за допомогою префікса *przed-* - «перед-» і дієслова *miotac* – «метати». У свою чергу польське *przedmiot* є калькою з латини *objectum* [14, с. 560].

Взагалі поняття «об'єкт», за спостереженням філософа А. Деборіна, вперше було застосоване античними стоїками [2, с. 21], однак поширення набуло за Середніх віків. Поняттям «об'єкт» оперували схоласти. Зокрема англійський філософ XIII століття Іоанн Дунс Скотт у «Трактаті про первоначало» говорячи, що цільовою причиною сущого є улюблене, і що творець, все, що сотворив – сотворив з любові, стверджує: «Іноді об'єкт кінцевої дії і є справді таким улюбленим..., бо його любить той, хто є причиною природи» (*тут та надалі переклад з російської наш – Д. І., М. Г.*) [13]. Отже, Дунс Скотт використовував поняття «об'єкт» подібно до сучасного значення, тобто як позначення того, на що направлена дія.

З початком Нового часу поняття «об'єкт» стало більш вживаним. Бурхливий розвиток природничих наук за Ранньомодерного часу сприяв поглибленню зацікавленості філософів природою пізнання і науки загалом. Відтепер поняття «об'єкт» означало не просто те, на що спрямована дія, але й те, що досліджується, тобто об'єкт дослідження. Вживання цього поняття саме в такому значенні почалося з початку XVIII ст. і остаточно утвердилося завдяки класику німецької філософії Еммануїлові Канту. Саме його вважають тим, хто чітко сформулював і закріпив поняття «об'єкт» в його сучасному значенні [2, с. 121]. У праці «Критика чистого розуму» Кант дає чітке визначення поняття «об'єкт»: «Об'єкт – це те, в понятті чого об'єднане багатоманітне, охоплюване даним спогляданням» [4, с. 246]. Отже, для Канта об'єкт є певним загальним поняттям, на яке спрямоване пізнання. Поряд з поняттям «об'єкт» Кант використовував і поняття «предмет» (німецькою *Gegenstand*). Щоправда, однозначного розрізнення між об'єктом і предметом у Канта ми не знаходимо, чіткого

визначення поняття «предмет», він не дав. Після Канта філософи активно працювали над проблемою взаємодії об'єкта і суб'єкта, однак особливої ваги поняттю предмета при цьому не надавали. Чіткого розмежування між об'єктом і предметом не було.

2. Розмежування понять «об'єкт» і «предмет» наукового дослідження у працях учасників Московського методологічного гуртка.

Остаточне чітке розмежування понять «об'єкт» і «предмет» відбулося вже в повоєнній радянській філософії. Воно пов'язане з роботою Московського методологічного гуртка, добровільного об'єднання за інтересами, яке діяло у 50-60-х роках ХХ ст. Його учасниками були передусім випускники філософського факультету Московського державного університету, які працювали над проблемами логіки, піддаючи критиці традиційну формальну логіку. Вони регулярно проводили семінари, на яких дискутували з тих чи інших проблем, розробляючи власну концепцію. Особою, яка розмежувала поняття об'єкт і предмет дослідження, був один із лідерів цього гуртка – Георгій Щедровицький. Саме на цю постать вказує член гуртка Б. Грушин [12].

За Г. Щедровицьким розуміння об'єкта та предмета, як двох окремих категорій, є підґрунтям будь-якого наукового сучасного дослідження. Першою роботою, в якій використовувалася поєднання «об'єкт»—«предмет» була стаття у співавторстві Г. Щедровицького і М. Алексєєва «Про можливі шляхи дослідження мислення як діяльності» (1957 р.). У ній Г. Щедровицький наводить чітке визначення цих двох понять: «Будь-яку річ, явище, процес, будь-яку сторону, будь-яке може, тут подумати співвідношення між явищами, одним словом – усе те, що пізнається, оскільки воно ще не пізнане і протистойть знанню, ми називаємо об'єктом дослідження. Ті ж самі речі, явища, процеси, їхні сторони й співвідношення, оскільки вони вже відомі з певної сторони, зафіксовані в тій чи іншій формі знання, подані в ній, але підлягають подальшому дослідженню у плані цієї ж сторони, ми називаємо предметом дослідження» [6, с. 44]. Дослідник, за Г. Щедровицьким, ніколи не досліджує самі об'єкти безпосередньо, а має справу лише з предметами. Розмежовуючи об'єкт і предмет, Г. Щедровицький певною мірою відштовхувався від твердження Карла Маркса, висловлене ним у «Тезах до Фейєрбаха», яке сам Г. Щедровицький назвав «забутиєм» [7, с. 164]. «Головна хиба всього попереднього матеріалізму, включаючи і фейєрбахівський, — йдеться в К. Маркса, — полягає в тому, що предмет (der Gegenstand), дійсність, чуттєвість береться тільки в формі об'єкта (Objects) або споглядання, а не як людська чуттєва діяльність, практика, не суб'єктивно» [16, с. 1]. З вищенаведеного твердження Маркса зрозуміло, що поняття «об'єкт» він асоціював зі спогляданням, тоді як поняття «предмет» – з предметно-чуттєвою діяльністю з дійсністю, чуттєвістю, людською діяльністю.

Питання щодо розрізнення об'єкта й предмета стали виникати вже невдовзі після запровадження цього розмежування. Так, кандидат технічних

наук з Мінська А. Г. Булавко у своєму листі до філософського журналу «Поли-
тическое самообразование» попросив роз'яснити йому, чим відрізняються між
собою об'єкт і предмет: «У звичайній науковій практиці між цими поняттями не
роблять особливого розрізнення й використовують їх як синоніми» [9, с. 93]. На
це запитання відповів учень Г. Щедровицького - Е. Юдін. Він говорив, що об'єкт
має корелюватися з науковою проблемою, і що «нація взагалі» чи «спадковість
взагалі» не можуть виступати об'єктом дослідження. Виділення такого понят-
тя, як «предмет», і відокремлення його від об'єкта Е. Юдін пов'язав із певним
етапом розвитку науки. На його думку, спочатку наука цілком задовольняється
категоріями «об'єкта» й «суб'єкта». У такій ситуації об'єкт збігається із систе-
мою знання, яка існує протягом певного часу. Проте в процесі накопичення
наукових фактів існуюча система починає давати «збої», в ній дедалі більше
з'являється парадоксів, практика перестає відповідати теорії. Саме в цей кризо-
вий для науки момент, як вважав Е. Юдін, і виникає необхідність появи такого
компонента методологічного аналізу, як «предмет дослідження». Адже під час
подібної ситуації змінюється не об'єкт, а знання про нього [8, с. 93-95].

3. Запровадження й обґрунтування вимоги обов'язкового визначен- ня об'єкта та предмета наукового дослідження в дисертаційних працях.

Незважаючи на те, що за радянських часів поняття «об'єкт» і «предмет
дослідження» вже були визначені, а їхнє розрізнення увійшло до філософського
обігу, від авторів наукових кваліфікаційних робіт зазначати, що є об'єктом і
предметом їхнього дослідження, тоді не вимагалось. Вимога обов'язкового виз-
начення об'єкта й предмета дослідження в дисертаціях була запроваджена вже
у незалежній Україні. Так вперше вона була зафіксована у «Змінах і доповнен-
нях до „Основних вимог до дисертацій та авторефератів дисертацій», затвер-
джених ВАК України наказом № 120 від 20 березня 2000 р. В цьому документі
наводилися, зокрема, й визначення цих двох понять. Документ стверджував:
«**Об'єкт дослідження** – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію
і обране для вивчення. **Предмет дослідження** міститься в межах об'єкта.
Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться
між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка
є предметом дослідження. Саме на нього спрямована основна увага дисер-
танта, оскільки предмет дослідження визначає тему дисертаційної праці, яка
визначається на титульному аркуші як її назва (виділено в документі — Д. І.,
М. Г.)» [3, с. 7]. Таким чином, філософська концепція розмежування об'єкта і
предмета дослідження з області цієї науки прийшла до області нормативно-
правових актів.

Визначення об'єкта і предмета наукового дослідження стало
обов'язковою вимогою до будь-якої кваліфікаційної роботи. Адже написання
студентом дипломної праці є фактично підготовкою до майбутнього написан-
ня дисертації. На чіткому визначенні об'єкта і предмета наукового дослідження

наголошують автори посібників з науково-дослідної роботи для студентів і науковців. Так Г. Артемчук, В. Курило і М. Кочерган стверджують, що зазначення об'єкта і предмета є не формальністю, а необхідною науковою акцією. Неточність визначення цих двох категорій, за їхніми словами, «веде до підміни дослідження міркуваннями з приводу давно встановлених наукою істин замість посилення на конкретні результати» [1, с. 216]. Автори посібника дають також і власне визначення цих двох понять: «Під об'єктом у філософії прийнято розуміти частину об'єктивної реальності, що на певному етапі стає предметом практичної і теоретичної діяльності суб'єкта (людини). Предметом пізнання вважають зафіксовані в досвіді і включені в процес практичної діяльності людини сторони, властивості об'єкта, що досліджуються з певною метою в даних умовах і обставинах» [1, с. 28].

Висновки. Поняття об'єкт і предмет наукового дослідження довгий час не розрізнялися. Від авторів наукових кваліфікаційних робіт не вимагалось визначати, що є об'єктом і предметом їхнього дослідження. Поняття «об'єкт» і «предмет» дослідження були розмежовані учасниками Московського методологічного гуртка, зокрема, Г. Щедровицьким, на межі 50-60-х років ХХ ст. У 2000 р. ВАК України затверджує обов'язкову вимогу зазначення об'єкта й предмета дослідження в дисертаціях та авторефератах. Відтоді будь-хто, хто пише кваліфікаційну роботу, має зазначати в ній, що стало об'єктом і предметом його дослідження.

Цікаві факти

У ХІХ ст. у наукових роботах замість слова «тема» часто використовували поняття «предмет». Поняття ж «об'єкт» залишалося суто філософським і в кваліфікаційних роботах зазвичай не використовувалося.

Г. П. Щедровицький у власній кандидатській дисертації «Мовне мислення і методи його дослідження», захищеній у 1964 р., ні об'єкт ні предмет не визначав.

Практика визначення об'єкта і предмета дослідження в наукових кваліфікаційних роботах починає поширюватися з 2-гої пол. 1980-х років. Проте упродовж 1990-х років визначення об'єкта і предмета дослідження не було повсюдною практикою. Часом автори визначали тільки предмет або об'єкт дослідження, чи ні той ні інший.

Вимога обов'язково визначати у вступі кваліфікаційної роботи завдання дослідження була зафіксована у «Положенні про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» від 1975 р. Вимога ж визначати окрім завдання дослідження ще і його мету була висунута ВАК України в 1997 р.

Вперше вимоги до обсягу дисертацій були висунуті ВАК СРСР у 1972 р. А саме, кандидатська дисертація мала складати не більше 150, а докторська 300 сторінок машинописного тексту. Для дисертацій з гуманітарних наук допуска-

лося, що їхній обсяг може бути на 20-30% більшим. До того обсяг кандидатських дисертацій міг перевищувати 500 сторінок, а докторських доходили і до 1000 сторінок друкованого тексту.

Контрольні запитання

1. Поясніть походження термінів «об'єкт» і «предмет» наукового дослідження.
2. Хто та коли ввів до філософського обігу поняття «об'єкт»?
3. Як змінювалося розуміння понять «об'єкт», «предмет» у західноєвропейській філософії?
4. Як розвивалася концепція розмежування понять «об'єкт» і «предмет»?
5. Наведіть приклади визначення окремих об'єкта й предмета з науки, що Ви вивчаєте.
6. Якого року було запроваджено вимогу обов'язкового визначення об'єкта й предмета у вступі дисертації? а) 1805; б) 1864; в) 1934; г) 1975; д) 2000.
7. Яким чином визначаються поняття об'єкт і предмет наукового дослідження у вимогах ВАК до дисертаційних досліджень?

Практичні завдання

1. Проаналізуйте, яким чином визначаються об'єкт і предмет наукового дослідження у сучасних кваліфікаційних працях.
2. Визначте, що є об'єктом, а що — предметом Вашого наукового дослідження.
3. Наведіть три-п'ять власних аргументів стосовно значення понять «об'єкт» і «предмет» наукового дослідження.

Проблемні питання

1. У чому, на Вашу думку, полягає необхідність визначення об'єкта й предмета наукового дослідження у кваліфікаційних працях?
2. Що, на Вашу думку, є подібним і відмінним у поняттях «об'єкт» і «предмет»?
3. Як Ви вважаєте, чи належить визначення об'єкта й предмета наукового дослідження у кваліфікаційній праці до складних процедур?

Теми рефератів

1. Категорії об'єкта та предмета наукового дослідження як сучасна методологічна проблема.
2. Трансформація змісту понять «об'єкт» і «предмет» у західноєвропейській філософії.
3. Значення Московського методологічного гуртка для розвитку методології досліджень.
4. Визначення понять «об'єкт» і «предмет» у посібниках з науково-дослідної роботи.

5. Проблема визначення об'єкта й предмета дослідження у курсових і дипломних, освітньо-кваліфікаційних роботах студентів.
6. Особливості написання наукових робіт у XIX столітті у класичних університетах Росії та Німеччини.
7. Вимоги до написання та оформлення магістерських робіт в країнах, що підписали Болонську Декларацію.